

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(3): 1186-1201, doi: 10.11616/asbi.1148514

Yassıada'da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları

Kemalism and Constitution Debates in Yassıada

Mustafa Mert ALPBAZ¹

Geliş Tarihi (Received): 25.07.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 19.10.2022

Yayın Tarihi (Published): 30.11.2022

Öz: Bu makalenin amacı, 27 Mayıs darbesinin Kemalizm anlayışını kuvvetler ayrılığı düşüncesi ve 1924 Anayasası çerçevesinde ortaya koymaktır. Yassıada Mahkemesinde, Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılması Atatürk İlke ve İnkılaplarına karşı bir hareket olarak nitelendirilmiş ve 1924 Anayasasının kuvvetler ayrılığına dayandığı yorumu yapılmıştır. Savunmalarda ise Anayasanın kuvvetler birliğine dayandığı ve Tek Parti (CHP) Döneminde nasıl uygulandığı üzerinde durulmuştur. 27 Mayıs darbesinin Kemalizm anlayışında kuvvetler birliği düşüncesi yer almamakta, Kemalizm özgürlük ile özdeşleştirilmektedir. Yassıada Mahkemesindeki iddialar ve savunmalar karşılaştırılmış, CHP ve DP Programları ışığında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, Demokrat Parti, Yassıada Mahkemesi, Kemalizm, 1924 Anayasası.

&

Abstract: The aim of this article is to clarify the Kemalism understanding of the 27 May coup within the frame of the separation of powers and the 1924 Constitution. In the Yassıada Court, enacting unconstitutional statutes were described as a move against Atatürk's Principles and Revolutions. The 1924 Constitution was also interpreted to be centred on the separation of powers. The Constitution was based on unity of power, according to the defence, and how it was applied during the Single Party (CHP) Period. The concept of unity of power is not part of the May 27 coup's notion of Kemalism, and Kemalism has become synonymous with liberty. The allegations and defenses in the Yassıada Court are compared and evaluated in the consideration of the CHP and DP Programs.

Keywords: May 27, 1960 Coup, Democrat Party, Yassıada Court, Kemalism, 1924 Constitution.

Atıf/Cite as: Alpbaaz, M. M. (2022). Yassıada'da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1186-1201. doi: 10.11616/asbi.1148514

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Mert Alpbaaz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, mmert.alpbaaz@gmail.com.

1. Giriş

15 Mayıs 1950'de iktidara gelen, 1954 ve 1957 seçimlerini de kazanarak ülkeyi yönetmeye devam eden Demokrat Parti (DP), 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Darbenin esas gerekçesi DP'nin hak ve özgürlükleri ortadan kaldırarak ve dolayısıyla Anayasayı ihlal ederek dikta idaresine yöneldiği iddiasıdır. Bu iddia çerçevesinde "Yassıada Mahkemesi" olarak bilinen Yüksek Adalet Divanı (YAD) kurulmuştur. Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları başta olmak üzere YAD birçok yönden ağır eleştirilere uğramış, DP'nin ardılı olan partilerin ilerleyen dönemde 1961 Anayasasını ve 27 Mayıs'ı destekleyen kesimlere karşı rövanşist bir tutum benimsemelerinde etkili olmuş, Türkiye'nin siyasi hayatında da kutuplaşmalara zemin hazırlamıştır. Yargılamalar ile ilgili tartışmalar günümüze de uzanmıştır. Öte yandan YAD'nin kararlarının önceden belli olduğu gibi iddialar ortaya atılmış, Divan Başkanı Salim Başol'un "sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor" gibi bazı söylemleri, yine onun sert, Menderes'in ise oldukça yumuşak ve saygılı tavırları, "Bebek Davası", "Köpek Davası", "Ada Kumandanı" Tarık Güryay'ın kişiliği ve uygulamaları, radyoda yayınlanan "Yassıada Saati" adlı program gibi konular sıkça gündeme getirilmiştir. Bunlar gibi kamuoyunun ilgisini çeken olaylar adeta yargılamaları gölgede bırakmış, son zamanlarda yayımlanan bazı eserler dışında YAD'de görülen davaların tutanakları üzerinde de ayrıntılı akademik çalışmalar yapılmamıştır. Hatta YAD'nin bir darbe mahkemesi olduğundan hareketle davaların tümünden ciddiye alınmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Oysa YAD tutanakları birçok konuda hukukçulara ve tarihçilere oldukça zengin malzeme sunmakta olup bunlar arasında Atatürk ve Kemalizm ile ilgili tartışmalar önemli yer tutmaktadır. Diğer askeri darbelerde olduğu gibi 27 Mayısçılar da hareketlerini Kemalizm ile meşrulaştırmaya çalışmışlar, yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirdikleri öğretim üyelerinin de önemli katkısıyla, sistematik olmasa da bir Kemalizm yorumu geliştirmişlerdir. Söz konusu yorum YAD'de görülen bazı davaların iddianamelerine de yansımaktadır. Bu makalenin amacı, YAD tutanakları üzerinden bir Kemalizm okuması yapmak, 27 Mayısçıların Kemalizm anlayışlarının DP'lilerinkiyle anayasa tartışmaları bağlamında nasıl karşı karşıya geldiğini ortaya koymaktır. Bu konuda özellikle Adnan Menderes'in savunması önemli veriler sunmaktadır.

2. Yüksek Adalet Divanı'nın Kuruluşu ve Niteliği

27 Mayıs 1960'ta ülkenin idaresini ele alan, çeşitli rütbelerde otuz sekiz subaydan oluşan, Orgeneral Cemal Gürsel'in başkanı olduğu Milli Birlik Komitesi (MBK), başta yeni bir anayasanın hazırlanması ve askeri yönetime hukuki bir zemin sağlanması olmak üzere çeşitli icraatlara girişmiş olup DP iktidarı mensuplarının yargılanması da bunlar arasındadır. 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında 12.06.1960 Tarihli 1 Sayılı Geçici Kanunun² 6/1. maddesiyle "Sakit Reisicumhur ile Başvekil ve Vekilleri ve eski iktidar mebuslarını ve bunların suçlarına iştirak edenleri yargılamak üzere bir «Yüksek Adalet Divanı» kurulmuştur. 6/2. maddeye göre YAD, adli, idari ve askeri yargıya mensup hakimler arasından Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine MBK tarafından seçilecek bir başkan, sekiz asli ve altı yedek üyeden oluşmaktadır. Madde 6/3 uyarınca "sanıkların sorumluluklarını araştırmak ve haklarında son tahkikat açılarak Yüksek Adalet Divanına verilmeleri gerekip gerekmediğine karar vermek üzere" kurulan Yüksek Soruşturma Kurulu'nun başkanı ve otuz sekiz üyesi Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Millî Birlik Komitesince seçilir ve Kurulun teşkilâtı ve çalışma usulü özel kanunla düzenlenir (Md. 6/4-5). YAD'nin Başsavcısı ile beş yardımcısı, Yüksek Soruşturma Kurulu Başkan ve üyeleri arasından, Bakanlar Kurulunun teklifi ile, MBK tarafından atanır (Md. 6/5). 6/8. maddeye göre de "yargılanmaları, 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre, Divan Âliye ait bulunan şahıslar hakkında soruşturma ve yargılama

² 1 Bu Kanunun 6. ve 24/2. maddeleri 23.06.2020 tarihli ve 7248 sayılı "1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanunun Bazı Hükümlerinin Yürürlükten Kaldırılması ve Neden Olunan Mağduriyetlerin Giderilmesi Hakkında Kanun"un 1. maddesiyle yürürlükten kaldırılmış ve çeşitli tartışmalara sebep olan bu kanun uyarınca bir komisyon kurulmuştur (RG 01.07.2020, 31172).

yetkisi dahi Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu tarafından kullanılır" (Resmi Gazete 12.06.1960, 10525).

YAD'de DP iktidarı mensupları hakkında ileri sürülen esas iddia, ülkede dikta idaresi kurmak amacıyla Anayasaya aykırı kanunlar çıkarmak ve muhalefeti baskı altına almaktır. Bu iddialar 1 Sayılı Geçici Kanunun "Genel Hükümler" başlıklı bölümün gerekçe şeklindeki ilk paragrafında şu şekilde ifade edilmiştir: "İktidar Partisi idarecileri tarafından Anayasa'nın çiğnenmesi, Türk Milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet murakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmiştir" (RG 12.06.1960, 10525).

16.06.1960 tarih ve 3 sayılı "Yüksek Adalet Divanının Muhakeme Usulüne ait Geçici Kanun"un 14/2. maddesinde YAD'nin MBK tarafından tayin edilen yerde faaliyet göstereceği öngörülmüştür (RG, 18.06.1960, 10529). Bilindiği üzere burası İstanbul Adalarından Yassıada olacaktır. 07.07.1960 Tarihli ve 2 Nolu MBK Umumi Heyeti kararına göre DP döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar YAD'ye sevk edilmiştir (RG 13.07.1960, 10550). MBK'nin 16 Sayılı Kararı ile de YAD başkanlığına Salim Başol, başsavcılığına Altay Ömer Egesel, Divan Başsavcısının yardımcıları ile YAD'nin asli ve yedek üyeleri atanmıştır (RG 07.10.1960, 10623).

Özel bir yargı yeri olan YAD, 1924 Anayasasının 61-67. maddelerinde düzenlenen Divan-ı Âli değildir. Yalnızca DP iktidarı mensuplarını ve onların suçlarına iştirak edenleri yargılamak için kurulmuştur. YAD'nin kararlarının kesin olması Divan-ı Âli'ye benzeyen tek yönüdür. Ölüm cezalarının infazı MBK'nin onayına tabidir (Geçici 1 Sayılı Kanun Md. 6/6). YAD'nin büsbütün bir ihtilal mahkemesi görünümünde olması istenmemiştir ki başkan ve üyelerinin önemli bir bölümü askeri hakim değildir. 1 Sayılı Geçici Kanunun 6/7. maddesi, MBK üyelerinin üyelikten ayrılmış olsalar bile YAD'de, YSK'de ve Divan Savcılığında görev alamayacaklarını hükme bağlamıştır. Duruşmalar da bazı istisnaların dışında açık yapılmıştır.

DP'nin dikta idaresine yönelme sürecinde en önemli aşamanın TBMM'de sadece DP'li milletvekillerinden oluşan Tahkikat Encümeni'nin kurulması olduğu öne sürülmüştür. CHP ile bazı basın organlarının yıkıcı ve ülkeyi ihtilale götürmeyi amaçlayan faaliyetlerini araştırmakla görevli olan, kararlarına uymayanlara hapis cezası öngörülen Encümene tutuklama, gazete kapatma gibi hakim ve savcılara ait olan geniş yetkiler verilmiştir. Öte yandan bazı kanunların Anayasaya aykırılığı öne sürülmüş, DP'nin muhalefeti baskı altına almayı amaçladığı iddiası ise CHP'lilerin yurt gezilerinde uğradıkları engellemeler ve şiddet hareketleri ile temellendirilmiştir. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün treninin şehre yakın bir istasyonda alıkonularak Kayseri'ye ulaşmasının engellenmeye çalışılması, askeri birlikler ile yolunun kesilmek istenmesi, Topkapı'da içinde bulunduğu aracın ve beraberindeki kafilenin taşlı sopalı saldırıya uğraması, DP'yi eleştiren Demokrat İzmir Gazetesi'nin tahrip edilmesi, İstanbul ve Ankara'da Tahkikat Encümeni'ni protesto eden üniversite öğrencilerine sert müdahalede bulunulması, ateş açılması ve iki öğrencinin ölümü de birer dava konusu olmuştur. DP'yi güçlendirmek için "Vatan Cephesi" kurmak suretiyle halk arasında düşmanlık yaratma, radyoyu iktidar partisinin emrine verme gibi iddialara yer verilen davalar da görülmüştür. Konumuz ile doğrudan ilgisi bulunmayan başka bazı davaların da içinde bulunduğu toplam 18 davadan 17'si 1960/1 esas numaralı Anayasayı İhlal Davasında birleştirilmiştir (YAD, 2007: 11). Bu ana dava esas itibarıyla Anayasaya aykırı kanunlar ve Tahkikat Encümeni ile ilgilidir.

YAD'de DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı faaliyette bulunduğuna yönelik bir dava açılmamış, bu konu başta Anayasayı İhlal Davasının iddianamesi olmak üzere davaların çeşitli aşamalarında dile getirilmiş, başta Bayar ve Menderes olmak üzere birçok DP mensubu söz konusu iddiaları kabul etmemişlerdir. DP Kemalizm'i reddetmezken darbeyi gerçekleştiren subaylar da hareketlerini meşrulaştırmak amacıyla Kemalizm'e dayanmışlardır. Bu noktada DP'nin ve 27 Mayısçıların Kemalizm anlayışını, darbe ile ilgili bazı belgelere ve YAD tutanaklarına dayanarak ortaya koymak gerekmektedir.

3. 27 Mayıs Darbesi ve Kemalizm

27 Mayıs darbesine giden yolda DP'nin Atatürk devrimlerine özellikle laikliğe cephe aldığı görüşü yayılmış, ordudaki birçok grup örgütlenme aşamasında Atatürkçülüğün korunması veya canlandırılmasını amaçlamışsa da (Akyaz, 2009: 180) 27 Mayısçıların bunları gerçekleştirmeye yönelik kapsamlı bir programları yoktur. Birçok genç subayın kendisini Atatürk ile özdeşleştirdiği (Aydemir, 2000: 369), Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama ödevini kendilerine verdiği ve 27 Mayıs darbesinin de bu ödevi gerçekleştirmek için yapıldığı yönünde düşüncelerinin olduğu bilinmektedir. Atatürk figürü iktidara el koymayı amaçlayan subaylar arasında bir manevi dayanak haline gelmiş, doktriner olmaktan çok romantik bir Kemalizm anlayışı öne çıkmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki 28- 29 Nisan 1960'taki protesto gösterilerinde hayatını kaybeden öğrenciler ile darbe günü kaza kurşunu ile can veren bazı kişiler "Hürriyet Şehidi" ilan edilerek büyük törenlerle Anıtkabir'e defnedilmiştir. Bu romantik ve coşkulu hava, darbeye önemli rol oynayan Kara Harp Okulu'nun "İnkılâp ve 115. Dönem Albümü"nde yer alan "Ata'ya Doğru" başlıklı imzasız yazıda şöyle yansıtılmıştır: "Yeryüzünde vatan kurtaran ihtilâllerin hemen hepsinin temellerini, duymuş, düşünmüş, görmüş, iman getirmiş idealist kişilerin kanları sulamış, canları ona basamak olmuştur. [...] 27 Mayıs İnkılâbı da böyle oldu. [...] Atatürk'ün mukaddes emaneti elbette böyle savunulacaktı" (Harb Okulu, 1960: 23).

27 Mayıs'ın ilk bildirimlerinde DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı olduğunun belirtilmemesi dikkat çekicidir. Kurmay Albay Alparslan Türkeş'in Ankara Radyosunda okuduğu bildiriye Atatürk ile ilgili şu ifadeler yer almıştır: "[...] Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayet eder. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıktır. Natoya inanıyoruz ve bağlıyız. Centoya bağlıyız. Tekrar ediyoruz. Düşüncelerimiz Yurtta Sulh cihanda sultur" (Başbakanlık, 1960: 50). Burada Atatürk'ün dış politikasının barışçı yönü öne çıkarılarak yeni yönetimin Batı Bloğu içinde yer almaya devam edileceği vurgulanmıştır. Bildiriye darbeyi Kemalizm ile meşrulaştırmaya yönelik herhangi bir ifade olmayıp MBK'nin Ankara Radyosu'nda ilan edilen bildirimlerinden ilk otuz bir tanesinde de Atatürk'ün adı yoktur.

İstanbul Radyosunda MBK adına okunan bildirimlerde de DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı olduğu dile getirilmese de darbe günü okunan 6 Numaralı tebliğ şu şekildedir: "[...] Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yine Türk Milleti ile elele vererek başardıkları bu hayırlı teşebbüs eşsiz kahraman Atatürk'ümüzün ruhundan aldığımız hürriyet meşalesinden doğmuştur. [...] Bir çok hürriyet mücadelesinde içten ve dıştan gelen ve milletimizin bünyesine uygun olmayan tesirleri bertaraf eden Türk Silâhlı Kuvvetleri hür dünyanın takdir edeceği bir kudretin ve olgunluğun sahibidir. [...] Türk Silâhlı Kuvvetlerimizin bu vatanperverane hareketi ölmez Mustafa Kemal'in ruhlarımızda yaptığı sönmez meş'alenin ışığıdır. Bu ışık geleceklere uzanan bir mutluluğun ta kendisidir. Milletce büyük ve eşsiz Atatürk'ün şu sözünü şimdi göğsümüz kabara kabara bir daha tekrarlayalım. NE MUTLU HÜRRİYETLERİNİ KORYABİLENE VE NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE" (Başbakanlık, 1960: 69-70). 27

Mayıs'ın ilk günlerindeki coşkuyu ve heyecanı yansıtan bu ifadelerde Atatürk kültürünün yüceltilmesinin dışında somut bir Kemalizm yorumunu bulmak mümkün olmasa da Atatürk-hürriyet özdeşliğinin kurulması oldukça önemlidir. Bu nokta ileride görüleceği üzere DP'nin otoriterleşmesinin Kemalizm üzerinden eleştirisi ve darbenin meşruiyetini sağlayan dayanak haline gelerek Yassıada'da DP mensuplarına suçlama olarak yöneltilecektir. TSK'nin "hür dünyanın takdir edeceği bir kudretin ve olgunluğun sahibi" olduğunun vurgulanması da Batı Bloğunun darbeye yaklaşımı ile ilgili kaygılardan kaynaklanmaktadır.

Darbe günü Devlet Başkanlığı, Başbakanlık ve MBK Başkanlığı görevlerini üstlenen Orgeneral Cemal Gürsel Ankara Radyosunda yaptığı konuşmada Atatürk'e herhangi bir atıfta bulunmazken kendisinin Kara Kuvvetleri Komutanlığı döneminde Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği, darbe ile kamuoyuna duyurulan ve birçok tartışmaya neden olan 3 Mayıs 1960 tarihli "ikaz" mektubunda da Atatürk'e yer vermemiştir (Başbakanlık, 1960: 45-46). Gürsel'in 3 Haziran 1960'ta "Büyük İnkılap hareketini candan tebrik eden vatandaşlara beyanatı"nda aynı durum söz konusudur (Başbakanlık, 1960:

51). MBK üyelerinin 24 Haziran 1960'ta içtikleri andın metninde de Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık bulunmamaktadır. Metne göre onların başlıca "ülkeleri", "demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek"tir (Harb Okulu, 1960: 14). Doğrudan doğruya Atatürk inkılapları ile ilişkilendirilmese de 27 Mayıs darbesinin özellikle o dönemde "inkılap" olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bir propaganda yayını 27 Mayıs için inkılap tanımı vermiştir: "27 Mayıs 1960 günü Türk Ordusu, eski idarecileri işbaşından uzaklaştırdı. Yerine Millî Birlik Komitesini kurdu. Bu bir inkılâp hareketidir. Çünkü inkılâp, eski, geri ve kötü olan bir kurumu iyi, güzel ve doğru olanla değiştirmektir" (27 Mayıs, 1960: s.n.y.). Bu son derece basit tanımın örtülü olarak Kemalizm'e gönderme yaptığını söylemek mümkündür. "27 Mayıs inkılabı", "Atatürk inkılaplarını esas gayesine götürmek ve millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesine çıkartmak için" yapılmıştır (27 Mayıs, 1960: s.n.y.). Atatürk İnkılaplarının "esas gayesi"nin ne olduğu açıklanmamıştır. "Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesine çıkartmak" amacı ise laikliğe ve gericilik karşıtlığına işaret etmektedir. Kemalizm'in, subaylar, o dönemde aydınlar ve öğrencilerin büyük kesimi tarafından ilerici bir düşünce akımı olarak görüldüğü bilinmektedir. Bununla birlikte Kemalizm'in ana kaynaklarına dayanarak inkılapçılık ilkesini açıklamak ve 27 Mayıs'ın ne ölçüde ihtilal, inkılap veya devrim olduğunu tartışmak konumuzun dışındadır.

27 Mayısçılar tarafından yeni bir anayasa taslağı hazırlamak üzere İstanbul Üniversitesinden davet edilen öğretim üyelerinden oluşan, Anakara Üniversitesi'nden bazı öğretim üyelerinin de katılımıyla sonradan "Anayasa Komisyonu" adını alacak olan, Ord. Prof. Dr. Sıddık Sami Onar'ın başkanlığını yaptığı "İlim Heyeti" raporuna göre içinde bulunulan durum adi ve siyasi bir hükümet darbesi olarak kabul edilemez. Siyasi iktidar, devlet, hukuk, adalet, ahlak, kamu menfaati ve hizmeti düşüncesini temsil etmesi ve kamu haklarını koruması gerekirken uzunca bir süreden beri bu yoldan ayrılmış, kişisel nüfuz ve ihtirasları, şahıs ve zümre çıkarlarını gözetir olmuştur. Oysa devlet kuvvetinin hukuka bağlı ve sosyal nitelikte olması gerekir. Siyasi iktidar ise ordu, adliye, baro, görevine bağlılık göstermek isteyen memur ve üniversiteler, kamuoyunu temsil eden basın ve diğer sosyal kurum ve kuvvetler ile manevi bağını kesmiş ve böylece Türkiye'yi dünya devletleri arasında layık olduğu medeni konuma erdirmekte son derece değerli ve önemli olan Atatürk inkılaplarına düşman olmuştur (Başbakanlık, s. 64). Bu raporun, darbenin Kemalizm ile meşrulaştırılmasının hukuki temelini oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu belgedeki yoruma göre Kemalizm, şahıs ve zümre yönetimi niteliğinde olmayan, hukuka bağlı, özgürlükçü, devletin çeşitli kurumlarını, orduyu, yargı organlarını, memurları, üniversiteyi, basını dışlamayan, onlarla işbirliği içerisinde bir yönetimi öngörmektedir. Sayılan unsurların önemli bir kesiminin DP'ye muhalif olduğu bilinmekte olup Yassıada'da açılacak davalar ile 1961 Anayasası'nın ilk işaretleri Atatürk'e atf ile verilmiştir. Öte yandan Atatürk-hürriyet özdeşleştirilmesinde 28-29 Nisan 1960'taki öğrenci eylemlerinin rolü önemlidir. İleride tekrar değinilecek olan "Yassıada Broşürü"ne göre Tahkikat Encümeni, CHP ile muhalif basını ortadan kaldırmayı amaçlamışsa da Atatürk gençliği bunu fark ederek topluca harekete geçmiş, halk ile ordudan gördüğü destek ve yardım ile coşmuştur (T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu, 1960: 25).

MBK'nin 15 Numaralı Tebliğinde Kemalizm, ismi belirtilmeden "millî ideolojimiz" şeklinde ifade edilmiş, Kemalizm'e karşı faaliyetlere hoşgörü gösterilmeyeceği şöyle dile getirilmiştir: "[...] Millî ideolojimize aykırı hareket ve fiilleri olmayan bütün üniversite ve diğer okul talebeleri serbest bırakılacaktır" (Başbakanlık, 1960: 57). Öğrencilerin Kemalizm'e ne yönden aykırı hareketleri olduğu açık değildir. Bu bağlamda laiklik karşıtı eylemler düşünülebilirse de aslında DP'yi destekleyici faaliyetlerin kastedildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

16 Eylül 1960 tarihli ve 10605 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Millî Birlik Komitesi Direkifi"nde MBK'nin "gayeleri" arasında "Atatürk inkılâplarına müstenit tarafsız ve faziletli bir idare kurmak" vardır. Millî savunmadan ulaştırmaya kadar çeşitli konuları kapsayan bu belge bir hükümet programı niteliğinde olsa da Kemalizm ile ilgili bir proje içermemektedir. Takip eden dönemde DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarını ortadan kaldırmak istediği sıklıkla seslendirilmiştir. Örneğin, MBK İstanbul İrtibat Bürosu tarafından Ekim 1960'ta yayımlanan bir propaganda dokümanı, duruşmaları izleyecekler için kılavuz niteliğinde olan "Yassıada Broşürü"nü "Yassıada'nın Mânası" başlıklı bölümüne göre şarklılık zihniyeti Atatürk'ten sonra yeniden etkisini hissettirmiş, bu anlayışın önu Atatürk ülkücüleri tarafından

Yassıada'da alınmıştır. "Yassıada, 1950 den başlayıp, 19 Mayıs 1919'a kadar geri gitmek isteyenlerin azgın başlarına geçirilmiş bir kanun kemdendir" (T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu, 1960: 21). Gürsel tarafından hazırlanan ancak rahatsızlığından dolayı yardımcısı Orgeneral Fahri Özdilek tarafından 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis'in açılışında yapılan konuşmaya göre: "Millet bir kere daha geriye döndürülmüş, varlığımızın teminatı olan Atatürk inkılabları birer birer hiçe sayılarak gerici zümrelerin çoğalmasına, doymak bilmeyen ahlâksız maddecilerin, millet zararına süratle milyonlar kazanmasına adeta yardım edilmiştir" (Öztürk-I, 1966: LXXXIX). Atatürk İnkılablarının "birer birer hiçe sayılması" sistematik bir Kemalizm karşıtlığına işaret etmekteyse de burada laikliğe aykırı eylemler vurgulanmış, çıkar düşkünlüğüne ve yolsuzluklara tavır alınmış, Kemalizm ile özdeşleştirilmiş bir ahlaki duruş ortaya konulmuştur. YAD'de bazı suiistimaller ile ilgili davalar görülmüşse de bunlarda Gürsel'in konuşmasındaki özdeşleştirme yer almayacaktır.

27 Mayısçıların ilk aşamada net bir Kemalizm anlayışına sahip olduklarını iddia etmek zordur. Darbeye katılan subayların her birinin kendi dünya görüşüne göre bir Kemalizm yorumu olduğu söylenebilir. Örneğin 14'ler grubunun bir mensubu olarak 13 Kasım 1960'ta MBK'den çıkarılarak yurtdışına gönderilen Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, kendisiyle yapılan söyleşide "devrimciler, Atatürk'e aykırı yoldadır" (Özerdim, 1960: 18) demiştir. Bu, MBK içerisindeki anlaşmazlıkların Kemalizm üzerinden örtülü olarak yansıtılmasıdır. Nitekim MBK içinde çeşitli grupların oluştuğu, bunların birbirlerine karşı bazı tasfiye girişimlerinde buldukları, 14'lerin MBK'den çıkarılmasından sonra da TSK içinde bir cuntalaşma akımının başladığı ve "Silahlı Kuvvetler Birliği" adı ile bir yapılanmanın ortaya çıktığı bilinmektedir. Öte yandan Türkeş, 4 Kasım 1960'ta verdiği bir konferansta Atatürk'ün komünizm hakkındaki "kıymetli irşatlarını" vurgulayarak Atatürk'ten şu ifadeleri nakletmiştir: "Türklüğün amansız düşmanı olan komünizm görüldüğü her yerde ezilmelidir. Biz halkçıyız, milliyetçiyiz. [...] Fakat doktrin olarak yurdumuz içerisinde, sınırlarımız içerisinde komünizmin düşmanımız" (Türkeş, 1998: 76).

27 Mayısçıların Kemalizm anlayışlarındaki farklılık ve darbenin ilk dönemindeki belirsizliğe rağmen İlim Heyeti'nin raporunda vurgulanan, Kemalizm'i özgürlükçü bir akım olarak ortaya koyan anlayış darbeye meşruiyet kazandırmıştır. Bu özdeşleştirme sistematik hale getirilmemiş bir fikir olarak 27 Mayısçılardan bazıları tarafından savunulmuştur. MBK üyesi Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı'ya göre 27 Mayıs hareketini yönetenlerin bütün davranışlarında "Atatürk'e duydukları hayranlığın tesiri ile, bütün icraatlarında hukuka, insan haklarına riayet çabasının izleri görülür. Bu inanışlar o kadar derin ve köklü idi ki, zamanla bir hukuk, adalet kompleksi içine düştüler" (Erkanlı, 1973: 67). Hatta bazı profesörler MBK üyelerine hak ve hukuka bu derece bağlılığın ihtilali "kendi felsefesi ile tezata düşüreceğini" ve ona zarar vereceğini söylemişlerdir (Erkanlı, 1973: 67). Kemalizm'in özgürlükçü yorumu ve laiklik ile ilgili konular YAD'deki iddialara esas olacaktır.

4. Yassıada'da Tarih Okumaları, Kemalizm ve Anayasa Yorumları: Devirlerin Muhasebesi

4.1. İddianameler: Özgürlükçü-Kemalist Tarih ve Anayasa Anlayışı Karşısında Demokrat Parti

Yassıada'da görülen Anayasa ve İstanbul-Ankara Olayları Davalarının iddianamelerinde belli bir Kemalizm yorumu yer almaktadır. Bu yorumun, anayasa ve devlet düzeni ile laiklik olmak üzere iki unsuru varsa da laiklik ile ilgili konular çalışmamızın kapsamı dışındadır.

Başsavcı Ömer Altay Egesel 10 Temmuz 1961'de okuduğu Anayasa Davasının iddianamesinde ilk olarak Atatürk inkılablarının amacına değinmiştir. Egesel'e göre Atatürk'ün amacı "Garp medeniyetini kemali ile kabul etmek"tir. Bunun için de Atatürk "bizi dünya kervanından geri bırakan bağları kırmak gayesiyle bir sıra inkılabları başarmağa" girişmiştir. Bu hareketin önemli unsuru demokratik düzenin kurulmasıdır. "Atatürk milli hakimiyet rejiminin tam ve kâmil manası ile memlekette yerleşebilmesi için demokratik esasların bütün cepheleriyle kabulünün iktiza ettiği kanaatinden hareket etmekte idi" (YAD Anayasayı: İ./10). Osmanlı İmparatorluğunun son padişahı gaflet, dalalet ve hıyanet içinde devletin

yıkılmasına sebep olmuş hatta işgalcilerle işbirliği yapmış, bundan dolayı da milletin egemenliği eline alması gerekmiştir. Monarka karşı bir ayaklanmanın belgesi niteliğinde olan 1924 Anayasası “ihanet ve istilaya karşı bir aksülamel olarak meydana gelmişti” (YAD Anayasayı: İ./11). Burada Kemalist bir tarih okuması söz konusu olmakla birlikte Amasya Genelgesi, Kongreler ile 1921 Anayasasından söz edilmeden 1924 Anayasasına geçilmesi dikkati çekmektedir. Dava bakımından olumlu sonuç vermeyeceği ve bazı tartışmaları gündeme getireceği düşünülmüş olmalı ki bir savaş ve ihtilal meclisi olmasına rağmen dönemine göre oldukça demokratik ilkelerin benimsendiği Birinci TBMM’den bahsedilmemiştir.

Egesel’in iddiasına göre “1924 Anayasası, büyük Atatürk’ün halk murakabesine önem veren kaideleri bütün cepheleriyle içine alan ana nizamı perçinliyordu” (YAD Anayasayı: İ./10). 1924 Anayasasında ilk bakışta kuvvetler ayrılığı var gibi gözükmesine rağmen egemenlik kayıtsız şartsız millete ve TBMM’ye aittir fakat TBMM hükümeti her an denetleme ve düşürme yetkisine sahiptir. Yargı yetkisi de Türk Milleti adına hüküm verecek olan bağımsız hakimlere aittir. Bu anayasanın öngördüğü gerçek denetim çok partili hayat ile sağlanacaksa da gerici hareketler sebebiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri sonuçsuz kalmıştır (YAD Anayasayı: İ./11). Kuvvetler birliği ve fonksiyonlar ayrılığının öngörüldüğü, denge ve fren mekanizmalarının olmadığı, hakimlere yeterli güvencelerin sağlanmadığı 1924 Anayasasının yukarıdaki şekilde yorumlanması DP’nin suçlanmasına dayanak sağlayacaktır.

1921 Anayasasındaki “halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi” esasına 1924 Anayasasında yer verilmezken bu Anayasada yer alan TBMM’nin “millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal” edeceğine yönelik ifade Meclis lehine kuvvetli bir vurgulamadır. Böylece ileride yapılacak inkılaplar ile ilgili olarak TBMM’nin bağımsız karar alabilmesi kolaylaşacaktır. Anayasa kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemine bağlı kalmakla birlikte yürütme yetkisinin TBMM’nin seçtiği cumhurbaşkanı ve onun tayin ettiği icra vekilleri eliyle kullanılacağını belirterek parlamenter sisteme de bir yönelim geliştirmiştir (Tanör, 2016: 296). Hükümet de oluşumu bakımından TBMM’ye bağlı olmaktan çıkarılıp yürütme işlerini yüklenmiş asıl kanat haline getirilmiştir (Tanör, 2016: 303-304). Bununla birlikte Atatürk ve İnönü’nün şahsında cumhurbaşkanlığı makamı yürütme işlerinde son derece etkili olmuştur. Öte yandan 1924 Anayasası yargının yasama ve yürütme karşısındaki bağımsızlığını koruyan bazı hükümlere yer vermekle birlikte (md. 53-60) hakimlere ilişkin güvencelerin somut olmaması bu alanı kanun koyucunun takdirine bırakmış, bu eksiklikten doğan sorunlar da 1961 Anayasası ile çözülmeye çalışılmıştır (Tanör, 2016: 306). Aynı şekilde dönemine göre kapsamlı sayılabilecek ancak yargı güvencesinden ve ayrıntılı düzenlemelerden yoksun bir temel hak ve özgürlükler kataloğu, yasama organına sınırlama bakımından geniş hareket alanı tanıyan bir anlayış ile çok partili hayatın gereği gibi işleyebilmesi şüphelidir ki bundan kaynaklanan olumsuzluklar DP iktidarı döneminde yaşanacaktır.

İddianameye göre Atatürk vefat ettiğinde dünya faşist ve demokratik olmak üzere iki kampa bölünmüş, Atatürk demokratik kampı tercih etmiştir. Atatürk’ün arzuladığı son aşama çok partili yaşama geçiş olup o da İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İnönü’nün çabalarıyla gerçekleşmiş, DP de bu şartlarda kurulmuştur (YAD Anayasayı: İ./12). 1946-1950 döneminde “[...] Anayasamızın murakabeya imkan veren devlet sistemi büyük bir tekamül” göstermiştir (YAD Anayasayı: İ./13). Tarihe “Beyaz İhtilal” olarak geçen 1950 seçimlerinde DP iktidara gelmiştir (YAD Anayasayı: İ./14). Bu seçimler “demokratik nizamın benimsenip benimsenmediğini tespit eden bir plebisit mahiyetinde idi. Memleketin kahir ekseriyeti, bu nizamın kurulması lehinde oy vermiş olmasına göre, DP’nin bu gayeyi tahakkuk ettirmesi başlıca vazifesi olmak iktiza ederdi” (YAD Anayasayı: İ./17).

İddianamede Atatürk ve İnönü dönemlerinin otoriter yönelimleri ve 1924 Anayasasının bu dönemlerde nasıl uygulandığı üzerinde ayrıntılı şekilde durulmamış, sadece İkinci Dünya Savaşı döneminde Türk Devleti’nin “Atatürk’ün işaret ettiği yolda demokratik kampın ilkelerini benimsemiş bir hazırlık devresi” geçirdiğinin belirtilmesiyle yetinilmiştir (YAD Anayasayı: İ./12). DP’ye gelince onun başlıca görevi 1950 seçimlerini “gerçek manası ile anlayarak memleketimizde demokrasiyi bütün icaplarıyla yerleştirmek”tir. Çünkü Atatürk, inkılaplarını “milli inkişafa engel olan müesseseleri yok etmek için başarmış” olup bu seçimler “milli inkişafımızın son engelini” yıkmıştır (YAD Anayasayı: İ./15). Böylece ülkede demokratik

düzenin kurulması için bütün sorumluluk DP'ye yüklenmiş, bu süreç ile ilgili diğer etkenler ve koşullar gözardı edilmiştir. İleride görüleceği üzere Menderes iddianameye bu yönden ciddi eleştiriler yöneltecektir.

CHP, 1924 Anayasası gibi “bir aksüamelin neticesinde meydana gelmiş idi. Memleketi, şahsi menfaati için düşmanın eline teslim eden Monark’a karşı ayaklanmanın mefkuresini temsil ediyordu. Atatürk inkılapları, bu inkılapların yaratıcısı tarafından bu partiye izafe edilmiş idi” (YAD Anayasayı: İ./14). 27 sene iktidarda kalmış bu partinin halk oyu ile “kavgasız, gürültüsüz, şeksiz ve şüphesiz iktidardan uzaklaşması gerçek bir ihtilal idi” (YAD Anayasayı: İ./14). Bu yoruma göre CHP'nin iktidarı tereddütsüz devrederek Atatürk'ün çizgisinden ayrılmaması ve demokratik bir tutum sergilemesi doğaldır. Zaten Atatürk inkılaplarının bekçisi bu partidir. İddianamede CHP'ye yönelik herhangi bir eleştiri de yer almamaktadır. Belirtmek gerekir ki DP Kemalizm'i söylem olarak reddetmiş olmadığı gibi CHP'nin Atatürk'ü sahiplenerek muhalefet yapmasına karşı tutum almıştır. Örneğin Menderes 7 Ağustos 1951'de CHP'nin mallarının Hazineye devrini öngören kanunun görüşmeleri sırasında İnönü'nün sürekli olarak Atatürk'ün himaye ve emrinde yaşadığını, bugün ise Atatürk'ü koruyor görünmesinin komik bir övünme olduğunu söylemiştir (Kılçık-II, 1991: 396). DP, Atatürk'ü kendine mal ettiğini gösteren icraatlarda da bulunmuş, iktidara geldikten çok kısa bir süre sonra devlet dairelerinde sadece Atatürk'ün resminin asılmasını öngören 5 Haziran 1960 tarih ve 3-11303 sayılı Bakanlar Kurulu kararını kabul etmiştir (RG, 13.06.1950, 7531). Önceki Cumhurbaşkanı İnönü'nün bir devlet dairesinde asılı bulunan resminden dolayı çıkan bir olay sonucunda önceki karar 23.12.1950 ve 3- 12229 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile “tavzihan teyit” edilmiştir (RG, 28.12.1950, 7694). Böylece İnönü'ye karşı Atatürk imgesi ön plana çıkarılmak istenmiştir. Atatürk'ün naaşının Anıtkabir'e nakli, Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanununun kabulü DP'nin Atatürk ile ilgili girişimlerinden bazılarıdır.

Egesel'in okuduğu iddianamede dava Atatürk İlke ve İnkılaplarına karşıtlığa bağlanmış olup temel argüman şu şekildedir: Atatürk İlke ve İnkılapları demokrasiyi öngörmektedir. 1924 Anayasası, denetim mekanizmasıyla demokrasiye geçişin koşullarını hazırlamış, İkinci Dünya Savaşından sonra şartlar da olgunlaşmış ve geçiş mümkün olmuştur. Bu süreçte İnönü'nün rolü büyüktür. 1950'de inkılabın son aşaması olarak iktidar el değiştirmişse de DP demokrasiyi güçlendireceği yerde çıkardığı çeşitli kanunlarla Anayasayı ihlal etmiş, muhalefete karşı sindirme hareketlerinde bulunmuş, millet egemenliğinin yerine şahıs ve zümre egemenliğini geçirmeye kalkışarak Atatürk ilke ve inkılaplarına düşman durumuna gelmiştir. Bir başka deyişle otoriterlik, şahıs ve zümre idaresi Kemalizm ile bağdaşmamaktadır.

20 Mayıs 1961'de İstanbul ve Ankara olayları davasında Egesel, Türkiye'nin modernleşme sürecinde aydınların rolünü vurgulamış, onların Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına buldukları çarenin Batı medeniyeti ve Batılı anlamında demokrasi olduğunu belirtmiş, Atatürk'ün amacının demokrasi olduğunu burada da ifade etmiştir. Uzun mücadelelerden sonra Atatürk, yaptığı inkılaplarla bizi “şarkın mistik ve teokratik devlet anlayışından kurtarmış, halk hâkimiyetinin ve millî iradenin sağlam temelleri üzerinde Türk demokrasisinin modern binası kurulmaya” başlanmışsa da bu amaca tam olarak erişememiştir. Demokrasinin son aşaması olan çok partili parlamenter bir idarenin yerleşmesi gerekmektedir (YAD İstanbul: 2671-2672).

Egesel'in 1924 Anayasası ile ilgili değerlendirmeleri şöyledir: “1924 Anayasa'sı bir ihtilal anayasası idi. Köhne bir imparatorluğun yıkılmasından sonra başarılı bir İstiklal Mücadelesinin bir Kuvvayi Milliye ruhunun heyecanı ile kaleme alınmıştı. Bu itibarla, onda modern anlamı ile parlamenter bir devletin bütün müesseselerini bulamaz idiniz. Çünkü, o başarılı mücadelenin bir aksüamelisi olarak meydana gelmiş ve tarihi tekâmülünü yapmış idi. Şimdi yeni demokrasimiz yavaş yavaş müesseselerini kuracak, bizi medeniyet alanında ve dünya kervanındaki mevkiimize ulaştıracak idi” (YAD İstanbul: 2673). Bu değerlendirme Anayasa Davasının iddianamesindekinden farklıdır. Çünkü orada 1924 Anayasasının çok partili demokrasinin işlemesine uygun bir denetim sistemi getirdiği belirtilmiştir.

İddianamede Atatürk gençliğinin inkılapları koruması görevine değinilerek 27 Mayıs öncesindeki öğrenci gösterileri meşrulaştırılmıştır. Daha açık olmak gerekirse bu döneme egemen olan romantik,

çoşkulu Kemalist hava iddianameye de yansıtılmıştır. “[...] Bütün bu teşebbüslerine rağmen, iktidarın başları memlekette diledikleri gibi hüküm sürebilmek için gerekli şartı tahakkuk ettirememişlerdi. Bunun sebebi [...] Atatürk’ün Türk istikbâlini kendisine emanet ettiği Türk gençliğinin artık gelişmiş ve yetişmiş olmasında idi” (YAD İstanbul: 2676). Öte yandan DP’lilerin “siyasi hasımları, Atatürk’ün kurduğu bir partiye mensup idiler.” Onu zayıflatmak için Atatürk’ün “kendisine bel bağladığı gençliği benimsediği ülküler etrafında” yetiştirmek için kurduğu Halkevleri’ni kapatmışlar ve CHP’nin mallarına el koymuşlardır (YAD İstanbul: 2673). Neticede DP’liler “Hiçbir yerde kendilerinden olmayanlara hayat hakkı tanımıyorlardı. Yurdun nimetleri, Demokrat vatandaşlar içindi. Onlardan olmayanlar hiçbir hak iddia edemezlerdi [...] Tutulan yol, Atatürk’e karşı idi. İnkılaplar elden gidiyor, Atatürk Türkiye’si tehlikeye düşüyordu.” (YAD İstanbul: 2674). DP’den olmayanlar çoğunlukla CHP’li olduğu, Atatürk de inkılaplarını Anayasa Davasının iddianamesinde belirtildiği gibi bu partiye “izafe” edildiği için CHP’ye yapılanlar bir anlamda Atatürk inkılaplarına karşı hareketlerdir.

İstanbul-Ankara Olayları Davasının iddianamesinde Kemalizm-özgürlük özdeşleştirilmesi Anayasa Davasında olduğu gibi ayrıntılı şekilde işlenmemiş, davanın konusu öğrenci gösterileri olduğu için gençlik Kemalist bir kesim olarak öne çıkartılmış ve yüceltilmiştir.

4.2. Savunmalar: Dönemlerin Siyasi Niteliğine Göre Kemalizm ve Anayasa Yorumları

Celal Bayar 25 Temmuz 1961’de Anayasa Davasındaki sözlü savunmasında, Atatürk’ün “son nefesinde” kendisine “evlâdım sana emanet” dediğini belirtmiş, “ben asılmaya razıyım [...] Yalnız Atatürk inkılâplarına karşı kötü muamele yaptığımız bize söylenmesin” şeklinde konuşmuştur (YAD Anayasayı: 2907). 03.08.1961 tarihli yazılı savunmasında “Atatürk” isimli bir başlık açarak şunları söylemiştir: “Başsavcı Atatürk millî hâkimiyetin temelini attı dediler, tabii doğrudur. Bir de bunun doğru olmayan tarafı vardır. Bu asil mevzu üzerindeki beyanın bize karşı hücum vesilesi yapmasıdır. Bilinmelidir ki başından sonuna kadar hiç fasılasız Atatürk’ün yolunda ve izinde kendisini gölge gibi takip etmişimdir. [...] Bu büyük insan son nefesinde bile eserlerimi senin mesuliyetine bırakıyorum kardeşim diye hitap etmiştir. Biraz insafli olalım. Ben hiçbir zaman millî hâkimiyet esaslarından ayrılmayı, Atatürk inkılaplarına aykırı bir harekette bulunmayı aklıma bile getirmedi” (Yassıada, 2019: 27). Bayar, savunmasının Atatürk başlığı altındaki bölümünde, Atatürk ile doğrudan ilgisi olmayan konulara değinerek Başsavcı’nın 1946 seçimleri ile ilgili iddialarına cevap vermiş, DP’nin bu seçimlerden sonra toplanan Meclisi gayrimeşru saydığı halde ona katıldığı yönündeki suçlamayı reddetmiştir (Yassıada, 2019: 27-28).

Bilindiği üzere Bayar Atatürk döneminin son başbakanı olup İsmet İnönü hükümetlerinde uzunca bir süre iktisat vekilliği yapmıştır. Bütün bunlardan dolayı Atatürk döneminin sorumluluğunu bir ölçüde taşıdığından olsa gerek söz konusu dönem ve 1924 Anayasasının bu dönemde uygulanması hakkında bir değerlendirme yapmamıştır. Sadece “millî hakimiyet esasları”nu bir anlamda Atatürk inkılaplarından sayması dikkat çekmektedir. Bayar, yıllar sonra şunları söylemiştir: “[...] 15 yıl süren Demokrat Partinin hayatı boyunca, Atatürk Anayasasını değiştirmeyi bir dakika bile düşünmemiştik. Çünkü, bu anayasa, vatandaşa hem en geniş hürriyeti vermekte hem de hürriyetin dönüp kendisini yok etmesine engel olmaktadır” (Bayar, 1969: 44). Bayar, 1924 Anayasasını Atatürk’ün eseri saymakta ve dolayısıyla o Anayasadaki esasları Kemalizm’in bir unsuru olarak görmektedir. Buna rağmen Bayar’ın DP döneminde anayasa değişikliğinden bahseden hükümet programlarını bilmemesi veya hatırlamaması mümkün gözükmemektedir. Bayar büyük ihtimalle 1945-1960 döneminde DP’nin Atatürk anayasasını sahiplendiğine ancak bunu muhalefete geçen CHP’nin değiştirmek istediğine yönelik bir izlenim yaratmayı amaçlamıştır. Bayar ve Menderes’in DP iktidarı boyunca bir anayasa değişikliğini samimi olarak istememeleri de ihtimal dahilindedir (Görücü, 2019: 313, dipnot 291).

Menderes, Bayar ile aynı gün yaptığı savunmasına Anayasa Davasını eleştirerek başlamıştır. Menderes’e göre bu dava ve onunla birleştirilen diğer davalar “birçok bakımlardan, eşine rastlanması pek nadir siyasi” davalar olup bunların temelinde dönemden döneme hızla değişen, çok farklı düşünce ve sonuçlara varılabilen siyasi olaylar vardır. Bu davalarda dönemin siyaset akımlarının ve ortamının

etkilerinden uzak kalabilmek oldukça zordur. Menderes, iddianamede değinilmeyen bir konu olan Anayasanın DP'den önceki dönemde uygulanması üzerinde durmuş, DP iktidara gelinceye kadar Anayasanın, Anayasayı ihlal eden veya ona aykırı olan faaliyet ve kanunların olup olmadığını sormuş, buna olumlu yanıt vererek Anayasanın yanında tek parti yönetiminin de uzun süre devam ettiğini, Anayasa Davası diye bir dava görülmediğini, akla bile gelmediğini vurgulamıştır. Anayasanın çeyrek yüzyıl bazı nedenlerle uygulanmamış olabileceğinin, Anayasaya yönelik anlaşmanın da bir plebisit olan 1950 seçimlerinden sonra başladığının öne sürüldüğünü söylemiştir. Şimdiye kadar bir anayasa davasına rastlanmaması bu şekilde açıklanmak istenmektedir (YAD Anayasayı: 3943-3944). Menderes, CHP milletvekili ve parti müfettişi olarak kendisinin de içinde bulunduğu ve belli bir oranda sorumluluk yüklediği döneme değinmektedir. Dava ile ilgili genel değerlendirmesi isabetlidir. Çünkü değişen siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara göre Kemalizm ve devlet yönetimi ile ilgili yorumlar yapılmaktadır. 27 Mayıs darbesi de böyle yorumlarla kendisini meşrulaştırmış, devirdiği iktidarı da belli bir tarih okumasıyla mahkûm etmeye girişmiştir.

Menderes'e göre ülkemizde hürriyet ve demokrasi mücadelesi bir, bir buçuk asırlık bir geçmişe sahip olup demokratik düzenin tam olarak yerleşmesi için siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel şartların ve uygulamanın yeterince gelişmiş olması lazımken ülkemiz bu şartlardan yoksundur. Bu gerçek, "[...] eşsiz Atatürk'ün, millî hâkimiyet savaşını, yine o eşsiz kudret ve prestijiyile tahakkuk ettirmek yolundaki gayretlerine rağmen demokratik bir idareyi bütün veçheleriyle tahakkuk ettirmiş olmayı, bizzat hayatında idrak edememiş olmasıyla da ispat ve izahını bulmaktadır; ancak bu, Atatürk devrinin ihtişamını elbette ve hiçbir surette gölgelendiremez" (YAD Anayasayı: 2944-2945).

Menderes, yazılı savunmasında demokrasiye hazırlık dönemi anlayışı çerçevesinde Anayasanın bir geçiş devresine özgü ve demokrasiye yönelik sayılabileceğini, cumhuriyet ve milli egemenlik esaslarına dayanan bir devletin kuruluşunda karşılaşılabilecek olaylara hızlıca müdahale edebilmenin ve önlem alabilmenin zorunlu olduğunu dile getirmiştir (Yassıada, 2019: 40). Anayasa ve o dönemde uygulanması hakkındaki görüşlerine gelince, demokratik bir yönetimi kuran ve kuvvetler ayrılığını öngördüğü öne sürülen 1924 Anayasası ile tam anlamıyla tek parti egemenliğine dayalı, demokrasi ile ilgisi olmayan bir rejim bir arada var olmuştur (YAD Anayasayı: 2945). 1924 Anayasasının koyucusu, milli egemenlik ilkesine dayanan bir Cumhuriyet idaresine geçişin temel çerçevesini kurmak istemiş, devletin esas kuruluşuna dair hükümler bir takım genel prensipler koymakla yetinmiş, bunların uygulanması ve müeyyidelerini düzenlememiştir (YAD Anayasayı: 2945). Gerçekten de 1924 Anayasası yapılırken öne çıkan hususlar ulusal devletin kurulması, yeni bir toplum düzenine geçilmesi, köktenci yenilikler ve çağdaşlaşmadır. Anayasa ve hukukun üstünlüğü üzerinde durulmadığı gibi girişilecek icraatların anayasaya uygunluğu fazla önemli değildir. Bu işlerin anayasa adına engellenmemesi istenmektedir (Tanör, 1994: 21).

Menderes yukarıda belirtilen görüşleri Yassıada'da önceden de dile getirmiş olmalı ki, daha 1960'ın Aralık ayında, CHP Genel Başkanı İnönü'nün damadı, dönemin önde gelen muhalif gazetecilerinden Metin Toker, Akis Dergisinde yayımlanan "Yok öyle şey, Menderes!" başlıklı makalesinde şöyle demiştir: "Bakınız, Atatürk bile -Atatürk, Menderes'in dilinde 'Büyük Atatürk' olmuştu- o kadar istediği halde Demokratik Cumhuriyeti kurabilmiş miydi? Bu iş kolay mı sanılıyordu? Hiç, rejimin hastalığı olmayacak mıydı? Buna rağmen 'Sayın İnönü' 1946'da çok partili rejime geçmişti ve bu, tam 14 yıl sürmüştü" (Toker, 1960: 5). Toker, Menderes'in savunmasının, tarihi şartları da ele alarak bir değerlendirmesini yapmamış, bu savunmayı bahane ve mazeret olarak kabul etmiştir. Toker'e göre Menderes'in söylemek istediği, bugünkü duruma gelmelerine neden olan kader ve eşyanın tabiatıdır (Toker, 1960: 5).

Menderes, 1924 Anayasasına hakim olan genel felsefeyi şöyle ele almaktadır: "[...] 924 Anayasasında kuvvetler birliği esasına dayanan tek meclisli bir idarenin, memleket mukadderatına kayıtsız şartsız hâkim olması gayesi her mülahazanın üstünde yer almış ve anayasanın temel yapısı böylece vücut bulmuş ve maddeleri bu maksada göre kaleme alınmıştır" (Yassıada, 2019: 40). Oysa Menderes, özellikle DP iktidarının ilk yıllarında Anayasanın değiştirileceğini vadetmişse de ciddi bir faaliyette bulunmamıştır. Örneğin 28 Mayıs 1950'de DP Meclis Grubunda şunları söylemiştir: "Biz anayasayı

kuvvetler birliği esasından başka başka esasa istinat ettirmekle kalmayacağız, aynı zamanda anayasanın hükümsüz bırakılması, tatbik edilmemesi gibi bir vaziyetin hasıl olmasına kuvvetli müeyyideler koyacağız; ta ki hiçbir parti, hiçbir meclis, anayasanın hiçbir hükmünü tatbik etmemek cesaretini nefsinde bulamasın" (Kılçık-II, 1991: 6-7). DP'nin 1924 Anayasasını iktidardaki partiye geniş hareket imkanı sağladığı için değiştirmemiş olması ihtimali yüksektir. Bununla birlikte Menderes, yukarıda alıntı yapılan konuşmasında Anayasa "hakikaten memleketin istediği, milletin arzu ettiği [...] yani demokratik rejimi kökleştiren bir anayasa olsaydı onun hâkim bulunduğu bir devirde tek parti yirmi küsur sene hükümran olamazdı" (Kılçık-II, 1991: 60) diyerek tek parti yönetiminin Anayasanın yetersizliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Menderes, 21 Mart 1947'de Kütahya'da yaptığı konuşmada bu sözleri ile çelişen biçimde CHP'nin zihniyetinin "Anayasanın ruhuna, vatandaş hak ve hürriyetlerine aykırı olan gidişe" yer verdiğini söylemiş, bunun "Anayasanın ileri demokratik ruhuna nazaran çok geri" olduğunu vurgulamıştır. (Kılçık-I, 1991: 178) Bu ifadeler gözönüne alındığında sorun Anayasada değil onu uygulayan iktidarın niyetindedir.

1924 Anayasasının Kemalizm ile bağlantısını ve Tek Parti döneminde nasıl uygulandığını aydınlatmak gerekmektedir. "Kemalizm" olarak nitelendirilebilecek düşünceler Nutuk'ta, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri ile Tamim, Telgraf ve Beyannamelerinde yer almaktadır. Kemalizm'in normatif kaynakları ise Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi programları olup ve bunlar Tek Parti döneminde devlet yönetimi için temel belirleyici kurallardır. Dönemin şartları içinde programların 1924 Anayasasından önce geldiğini söylemek mümkündür. Anayasa ile ilgili değerlendirmeleri de bu programlar ışığı altında yapmak gerekmektedir.

Kemalizm esas itibariyle "Altı Ok" şeklinde ifade edilen, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılıktan oluşan ilkeler bütünüyse de ileride değinileceği üzere birçok konu resmen Kemalizm'in kapsamına alınmıştır. Günümüzde "Atatürk İlkeleri" olarak bilinen formülasyon Mustafa Kemal ve dönemin bazı ileri gelenlerinin Serbest Fırka'nın feshinden sonra 1930'un Kasım'ında trenle çıktıkları bir yurt gezisinde yapılmıştır. Mustafa Kemal "fırkanın programını teşkil edecek prensiplerin nelerden ibaret olduğunu beraberce araştıralım" demiş ve bunları açıklamış, Recep Bey (Peker) de prensipleri "Altı Ok" sembolüne sokarak birer cümle ile tariflerini hazırlamıştır (Başar, 1944: 44-45). Bu konuşmada anayasa, kuvvetler birliği ve ilgili konularda herhangi bir konu geçmemiştir.

CHF'nin Üçüncü Büyük Kongresinde kabul Programın Birinci Kısımının "Devletin esas teşkilâtı" üst, "Devlet şeklimiz: vahdeti kuvva esası" yan başlıklı 3. maddesi şöyledir: "Türk milletinin idare şekli, vahdeti kuvva esasına müstenit olan bu günkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hakimiyet hakkını kullanır; Reiscümhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız şartsız milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafıkı bu olduğuna Fırka kanidir." (C.H.F., 1931: 30) "Âmme Hukuku" üst, "Hürriyet, müsavat, masuniyet, mülkiyet hakkı" yan başlıklı 4. madde uyarınca CHF'nin önemli esasları arasında Türk vatandaşlarına Anayasaya ile tanınan kişisel ve sosyal hürriyet, eşitlik, dokunulmazlık ve mülkiyet haklarını korumak vardır (C.H.F., 1931: 30). "Cümhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları" başlıklı altı ilkede anayasa ile ilgili bir husus yoktur (C.H.F., 1931: 30-32).

CHP'nin 1935 Programının "Giriş" bölümüne "Partinin güttüğü bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir" ifadesi eklenerek programdaki bütün hususlar Kemalizm kapsamına alınmıştır. Böylece Kemalizm maliye, sağlık, gibi devlet yönetimini ilgilendiren hemen her konuyu içerir hale gelmiştir. Yine Giriş bölümünün "Devletin esas kuramı" üst, "Esas kuram" yan başlıklı 3. maddesine "Türkiye; ulusçu, halkçı, devletçi, lâyıık ve devrimci bir cumhuriyettir" ve "Türkiye'de hakyerleri (mahkemeler) bağınsızdır (müstakil)" cümleleri eklenmiştir. "Kamusal Haklar" üst ve "Özgenlik (hürriyet), eşitlik, dokunulmazlık, ve mülkiyet hakları" yan başlıklı 4. maddenin ilk cümlesi 1931 programındaki gibiyse de buraya "Bu haklar, devletin varlık ve otorite sınırı ile burçlanmıştır (tahdit edilmiştir). Ferdig ve hükmiğ şahsiyetlerin kınavı (faaliyeti), kamuğasıya (menfaati umumiyyeye) aykırı olmayacaktır. Kanunlar bu esasa göre konulacaktır." (C.H.P., 1935: 5) cümlesinin eklendiği dikkat çekmektedir. Devletin menfaati bireyin menfaatine üstün tutulmuş, otoriter bir yaklaşım benimsenmiştir. Ayrıca kanunların bu esasa göre konulması için yasama organına Anayasada olmayan bir direktif verilmiştir. Şu halde böyle kanunların

Anayasaya aykırı olup olmaması önemli değildir. Bu da dönemin şartları içinde 1924 Anayasasının programlara göre geri planda olduğunun bir başka göstergesidir. Altı ilke, 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanun uyarınca 1924 Anayasasının 1. maddesine devletin nitelikleri olarak konulmuşsa da (RG, 13.02.1937: 7659) ilkelerin içeriği ile Kemalizm kapsamındaki diğer hususlar Anayasaya alınmamıştır. Programlardaki ilkelerin içeriğinde yapılacak olan herhangi bir değişiklik bir anayasa değişikliğini gerektirmeyecektir.

Kuvvetler birliği ile temel hak ve özgürlükler ile ilgili konular 1939 ve 1943 programlarına da bazı ifade değişiklikleri ile yerini korumuştur (C.H.P., 1939: 3-5; C.H.P., 1943: 3-4). 1947 Programında ise önemli değişiklikler yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal şartları değişmiş ve çok partili yaşama geçilmiş olup 1947 Programının Cumhuriyetçilik ilkesine demokrasiye dayalı rejimin CHP tarafından korunmasının esas görev olduğu yönünde bir cümle eklenmiştir (C.H.P., 1947: 5-6). Böylece demokrasi kavramı olarak ilk defa resmen Kemalizm'deki yerini almıştır. Programda kuvvetler birliği esası korunmuşsa da "Başbakan, Bakanlar ve Bakanlar Kurulunun, Meclisin güvenini taşıması" gerektiği vurgulanmıştır (C.H.P., 1947: 4). Bakanlar kurulu için güven oylaması zaten 1924 Anayasasının 44/4. maddesinde öngörülmüştür. Bu konunun Programda tekrarlanarak kuvvetler birliği-fonksiyonlar ayrılığı prensibinin vurgulanmak istenmiş olması mümkündür. Yine bu Programda CHP'nin hürriyeti insanca yaşamının ve her medeni hukuk düzeninin temeli ve siyasi hakların kaynağı saydığı belirtilmiş, ilk defa söz, yazı, yayım, toplanma, dernek, sendika ve siyasi parti kurma haklarından bahsedilmiştir. Kişi hak ve özgürlüklerinin devlet otoritesi ile sınırlı olacağı, gerçek ve tüzel kişilerin faaliyetlerinin genel menfaate aykırı olamayacağı ve kanunların bu esaslara göre yapılacağı hususları programdan çıkartılmıştır. "Devlet İşleri" bölümünün "Adalet Politikamız" isimli II. Bölümüne "Partimiz, şahıs hürriyetlerinin dokunulmazlığını ana prensip sayar." (C.H.P., 1947: 12) cümlesi eklenmiştir. CHP'nin 1950'de muhalefete geçtikten sonra kabul ettiği 1953 Programında hukuk devleti (C.H.P., 1953: 4) ilkesi benimsenmiş ve "devlet sistemimizde kuvvetler arasında muvazene sağlayacak ve siyasî hürriyetleri koruyacak Anayasa teminatına" lüzum görüldüğü belirtilmiştir (C.H.P., 1953: 10). 1947 Programına kadar olan programlarda tarif edilen Kemalizm'in 27 Mayıs'ın Kemalizm anlayışına ve 1924 Anayasasının iddianamedeki yorumuyla bağdaştırılması zor görünmektedir. 1947 ve 1953 programları ise 27 Mayıs'ın Kemalizm-özgürlük özdeşleşmesine yakın bir görünüm sunmaktadır.

Menderes'in savunmasına dönecek olursak Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılamayacağına hükme bağlandığını ancak bunun direktif mahiyetinde kaldığını, bunu sağlayacak mekanizmaların ve yaptırımların olmadığını, bütün bu düşüncelerinin 1950'den sonra anayasaya aykırı kanunların kabulünü mazeret sebebi olarak ileri sürmeyi amaçlamadığını söylemiştir (YAD Anayasayı: 2946). Bu noktada belirtmek gerekir ki 1924 Anayasasını hazırlayan güçlerin Bülent Tanör'ün deyimiyle "basit ve icracı bir devlet çarkı"na ihtiyacı vardır (Tanör, 1994: 24). Anayasanın 103. maddesi uyarınca kanunlar Anayasaya uygun olmalıdır ancak anayasa yargısı düzenlenmemiştir. Anayasaya uygunluk denetimini, kanun tasarı halindeyken yapacak olan TBMM'nin yetkili encümenleridir. Bu siyasi denetimin dayandığı ilkeler 1924 Anayasasında benimsenmiş olan saf milli egemenlik ve meclis üstünlüğüdür. Öte yandan söz konusu dönemde 1920 Avusturya modeli anayasa yargısı da yaygın değildir (Tanör, 2016: 307). Kaldı ki DP de saf milli irade anlayışını benimsemiş bir partidir. Bu partinin önderleri anayasa değişikliğini ve "antidemokratik kanunlar"ın kaldırılacağını vadetmişlerse de bir anayasa mahkemesi kurulmasında isteksizdirler. Örneğin Adnan Menderes, Birinci Hükümetinin Programında "anayasa tadilleri"nden bahsetse de (RG 03.06.1950, 7523) anayasa yargısının kurulacağı hakkında herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. 1946 ve 1951'de yayımlanan DP programlarının 8. maddesinde partinin "bütün devlet mevzuatında bu prensibe [insanlık ana haklarının teminat altına alınması] aykırı hükümler bulunmamasını vazife" sayacağını belirtmesiyle yetinilmiş, anayasa mahkemesinin kurulması şöyle dursun, anayasa değişikliği bile açıkça vaadedilmemiştir (DP, 1946: 13; DP, 1953: 48-49).

Sanıklardan Etem Menderes'in avukatı Ferruh Ağan'ın dışındaki bütün avukatlar tarafından hazırlanan "Anayasa Davası Toplu Savunması"nda da Menderes'inkine benzer hususlar yer almıştır. Dolayısıyla

oradaki yorum ve değerlendirmeler burada da geçerlidir. Savunmaya göre “Bir ihtilal ertesinde ve bu ihtilali yapmış meb’usların hazırladığı 1924 Anayasası milli hakimiyetin nazari bütün salâhiyetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisinde toplamıştır” (Naskali, 2013: 40). Bu noktada Mümtaz Soysal’ın 1 Ağustos 1960’ta Forum Dergisinde yayımlanan ve çokça atıf yapılan “Suçsuz Anayasa” isimli makalesine değinmek gerekmektedir. Soysal, bu makalesinde ülkeyi 27 Mayıs darbesine götüren şartların oluşumunda 1924 Anayasası’nın olumsuz bir rolü bulunmadığını, bu şartların durumların Anayasanın dışında geliştiğini ifade etmektedir. Bununla beraber Soysal, Anayasaya yine de bir “suç” bulmuştur: “1924 Anayasasında bulunan en büyük kusur, memleket idaresinde bütün kudreti Türkiye Büyük Millet Meclisine, dolayısıyla Meclise hâkim olan parti grubuna, dolayısıyla o partiye önderlik eden kimseye bırakmış olmasıdır. (Soysal, 1960: 11). Soysal’a göre Westminster demokrasisinde de durum bundan farklı değildir. Oysa demokrasi kültürünün tam yerleşmediği bir ülkede 1924 Anayasasının öngördüğü düzenin iktidar yoğunlaşmasına ve otoriterleşmeye zemin hazırlaması kesin olmasa da büyük ihtimaldir. Soysal ise olumsuzlukların asıl sebebi olarak TBMM’deki iktidar-muhalefet oranlarını ölçsüz bir şekilde sınırlandıran seçim kanununu göstermektedir (Soysal, 1960: 11).

Savunmaya göre “Eski Anayasa Büyük Millet Meclisi’ne büyük ölçüde güvenen ve yer veren bir ruh taşır. Pek çok müeyyidelerin ve teminatların eksikliğini Büyük Millet Meclisinin kudretini sınırlamamak ve meclise geniş hareket serbestliği tanımak isteyişinde aramak lazımdır” (Naskali, 2013: 40). 1924 Anayasasında denge ve fren mekanizmalarının bulunmaması oldukça dikkat çekici bir şekilde belirtilmiş ve bir anlamda bu yönden Anayasanın işlevsizliği vurgulanmıştır: “Gerçekten anayasaya göre hükümet edenlerin vatandaş haklarına ve anayasaya saygı duyması gereklidir. Ancak bu bir temenniden ileri gidemez. Hukuk, mecbur edici nizam ve kaide arar. Eski anayasa hükümet edenlerin dayandığı kuvveti halkılaştırmak (Demokratize) etmek yönünden mecbur edici bir tek kaide vaz etmemiştir. Tarihi ve siyasi bir zaruret olarak tek kuvvet esasını kabul etmiştir” (Naskali, 2013: 40). Bunun tarihi nedenleri vardır. Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri saltanata karşı ve millet egemenliğine yönelik hamlelerdir. Atatürk bunu çeşitli konuşmalarında dile getirmiştir. TBMM 1924 Anayasasında millet hakimiyetinin toplandığı tek makam olarak düzenlenmiş, bütün kuvvetler ona teslim edilmiş ve ancak “iş ve salâhiyet” bölümü kuvvetler arasında yapılmıştır. “Meclisin iradesi milli camianın iradesidir [...] Milli iradede olduğu gibi meclisin iradesi de tam, kayıtsız ve şartsızdır” (Naskali, 2013: 41-42).

1924 Anayasasının yapıldığı siyasi ortam şöyledir: “1924 Nisanında eski anayasayı yapan meclis işgalden kurtarılan bir ülkeyi idare eden Lozan Andlaşmasını tasdik eden, saltanatı ve hilafeti ilga eden kısacası büyük siyasal ve sosyal vakıaları yapan ve yaşayan Meb’uslardan kurulu bir Meclistir. Kanun, bu sebeple reaksiyoneldir. Maziye ve hükümdar rejimine sert bir reaksiyon gösteren vasfı hakimdir. Yıkılan saltanatın bütün hukukunu ve imtiyazını milletin gerçek mümessili bulunan Meclise tanımıştır. Büyük Millet Meclisine tanınan geniş mes’uliyeti bu noktalar ışığında anlamak lazımdır” (Naskali, 2013: 40). 1924 Anayasasının eski düzene bir tepki mahiyetinde olduğu şeklindeki değerlendirme Anayasa Davasının iddianamesinde de vardır. Bununla birlikte belirtildiği gibi orada tamamen farklı bir sonuca ulaşılmıştır.

1924 Anayasasının iddianamede ve savunmalardaki çelişen yorumlarından ortaya çıkan farklı Kemalizm anlayışları Sıddık Sami Onar’ın başkanlığındaki Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan ancak MBK tarafından kabul görmeyen anayasa tasarısı bakımından da söz konusudur. Bu tasarıda siyasi partilere hatta genel oy sistemine güvenmeyen bir anlayışın yansımaları olup genel oydan kaynaklanmayan bir ikinci meclis, yürütme görevinin kapsamındaki birçok konuda özerk veya yarı-özerk kuruluşlar öngörülmüş ve siyasi iktidarın etkinliği sınırlandırılmıştır (Özbudun, 2013: 36). Cemil Koçak, bu hususu isabetle vurgulamıştır: “Belki de asıl tutarsızlık, Atatürk’ün anayasası sayılabilecek olan 1924 Anayasası’nın yetersiz ve güvenilmez bulunarak, bu anayasanın temel siyasi felsefesinin tam aksi bir anayasa tasarısı kaleme almaktır! [...] Gerçekten de ilginç olan nokta, Atatürk’ün başta Nutuk olmak üzere, kuvvetler birliği ilkesini savunan, bu bakımdan anayasada meclis üstünlüğüne yer veren yaklaşımının tam aksi bir görüşün, yine Atatürkçülük adına, üstelik hiçbir itiraza uğramadan savunulmasıydı!” (Koçak, 2022: 176).

4.3. Kararlar: Kemalizm-Özgürlük Özdeşleştirilmesi Yerine Laiklik Vurgusu

“Türk Milleti Adına Yargı Hakkını Kullanmağa Yetkili ve 1 Numaralı Geçici Kanunun 6ncı Maddesi Hükmünce Kurulmuş Yüksek Adalet Divanı'nın “Anayasa”yı İhlâl Dâvası ve Bu Dâva ile Birleştirilen Diğer Dâvalar” hakkındaki kararının giriş bölümü iddianamede olduğu gibi bir tarih okuması ile başlamaktadır: “Türk Milleti, Tanzimattan beri modern ve medenî milletler seviyesine çıkmak, demokratik nizama kavuşmak gayreti içindedir.” Atatürk zamanında çok partili hayata geçmek için yapılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Fırka girişimleri, şartlar henüz gelişmekte olduğundan devam etmemiştir. 1945'te İkinci Dünya Savaşı “demokrasi cephesinin zaferi” ile sonuçlanmış, o zamanın Cumhurbaşkanı da “bu teşebbüslere ‘demokratik sahayı açmıştır.’ Bundan sonra iktidara gelen Bayar, Menderes ve “kendilerine tabi zümre”, ekonomik politikalarının başarısızlığa uğradığını görünce bunu eleştiren aydın zümreye sırt çevirmiş, gerici çevrelerle bir olmuşlar ve “memleketi devamlı ayakta tutacak ve çağdaş medeniyet seviyesine eristirecek olan Atatürk ilkelerinden ayrılmışlardır.” Din istismarına başlamışlar, Türkçe ezanı kaldırıp Anayasanın dilini eski Osmanlıca haline çevirmişlerdir (YAD, 2007: 12). Bunun dışında kararlarda Atatürk ve dönemi ile ilgili bir değerlendirme yoktur. 1924 Anayasasının o dönemlerde uygulanma şekli ile ilgili bir husus da olmadığı gibi Kemalizm-özgürlük-demokrasi özdeşleştirilmesi de belirgin şekilde mevcut olmayıp laiklik vurgusu dikkati çekmektedir. İddianamedeki kurgunun kararlarda yer almamasının sebebi büyük ihtimalle 27 Mayıs'ın ilk zamanlarındaki coşkulu, idealist havanın ve Kemalist heyecan dalgasının kararların verildiği 15 Eylül 1961'de çeşitli nedenlerle azalmasıdır. Metin Toker, bu ortamı 1961 yazında yaptığı gözleme dayanarak şöyle tarif etmiştir: “[...] biraz da radyodaki Yassıada saatinin kitle psikolojisinden hiç habersiz hazırlanması sonucu bir acıma ve şefkat dalgası bütün yurttaki esmeye başlamıştı bile ve 27 Mayıs'a giden günlerde Demokratlara en fazla kızanlar onların çektiklerini yeterli görür olmuşlardı” (Toker, 1998: 235). “MBK üyeleri, onların sözümona yaptıkları rezaletler, vurdukları paşalar, yasadışı davranışları kulak gazetesinin başlıca nağmeleri idi. Onların şahsında bütün Silahlı Kuvvetler mensuplarına karşı bir kin ve düşmanlık kampanyası açılmıştı” (Toker, 1998: 237). Kaldı ki idam kararları ve 15 Ekim 1961'de yapılacak olan seçimler ülke gündemini işgal edecek ve diğer her türlü tartışmayı ikinci planda bırakacaktır.

5. Sonuç

Kemalizm ve anayasa tartışmaları her dönemin özelliğine göre değişiklik göstermiş, bu konular demokratikleşme bağlamında farklı şekillerde yorumlanmıştır. 27 Mayıs darbesinin temel gerekçesi DP'nin anayasayı ihlal ederek bir dikta idaresine yönelmesi olarak gösterilmiş ve bu da Kemalizm ile desteklenmiştir. Otoriterliğin, şahıs ve zümre yönetiminin demokrasi ve dolayısıyla Kemalizm ile bağdaşmayacağı görüşü benimsenmiştir. Yassıada'da DP'lilere karşı iddialar da bu temelde şekillendirilmiş, Anayasaya aykırı kanunlar çıkarılması Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Bu görüş paralelinde 1924 Anayasasının kuvvetler ayrılığına dayandığı yorumu yapılmıştır. Savunmalarda ise Anayasanın Tek Parti Dönemindeki uygulanması üzerinde durulmuş, bunun iddianamedeki yorumlarla bağdaşmadığı vurgulanmıştır. Bu savunmalar, Tek Parti dönemindeki Kemalizm ve anayasa anlayışı çerçevesinde büyük ölçüde isabetlidir. O dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi programları devlet yönetiminde esas alınan metinlerdir ve 1924 Anayasası geri plandadır. “Kemalizm” ise programlardaki bütün hususları kapsamaktadır. Dolayısıyla programlarda yer alan kuvvetler birliği, hak ve özgürlüklerin devletin varlık ve otoritesiyle sınırlı olduğu gibi esaslar Kemalizm'in unsurlarındandır. 27 Mayısçıların ilk aşamada Kemalizm anlayışları belirgin olmasa da İlim Heyeti Raporu ve Yassıada'daki iddialar aracılığıyla Kemalizm özgürlükçü bir akım olarak ortaya konulmuştur. Yassıada'da bu anlayışla yorumlanan 1924 Anayasası çerçevesinde DP'lilerin hesap vermeleri istenmiş ancak bu iddialar Anayasanın gerçek niteliği doğrultusunda yapılan savunmalar ile cevaplanmıştır. Böylece 27 Mayıs darbesi ile gündeme gelen, Yassıada Mahkemesindeki iddianamelerde de yerini alan yeni Kemalizm anlayışında artık kuvvetler birliği, bölünemez nitelikteki milli egemenliğin somutlaştığı tek organın TBMM olduğu düşüncesi olmadığı gibi otoriterlik de Kemalizm'e yabancıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- 27 Mayıs İnkılâbının Hikâyesi (1960), Ankara.
- Başbakanlık (1960), Ak Devrim, Ankara: Başbakanlık Devlet Basımevi.
- Akyaz, D. (2009), "Ordu ve Resmî Atatürkçülük", (Ed. T. Bora, M. Gültekinil ve A. İnsel), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Cilt 2, Kemalizm, 6. Baskı, s. 180-191, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1993), İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi. Başar, A. H. (1944), Atatürk'le Üç Ay, İstanbul: Tan Matbaası.
- Bayar, C. (1969), Başvekilim Adnan Menderes, (Ed. İ. Bozdağ), İstanbul: Baha Matbaası.
- C.H.F. (1931), C.H.F. Nizamnamesi ve Programı Fırkanın 10 Mayıs 1931 de toplanan üçüncü Büyük Kongresi tarafından kabul edilmiştir, Ankara: C.H.F. yayınları.
- C.H.P. (1935), C.H.P. Programı Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Ankara, C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1939), C.H.P. Beşinci Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 1939-3 Haziran 1939, Ankara, C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1943), Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, Ankara: C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1947), C.H.P. Program ve Tüzüğü, y.y.: C.H.P. yayınları.
- C.H.P. (1953), C.H.P. Programı Onuncu Kurultayca Onanmıştır, Ankara: C.H.P. yayınları.
- Demokrat Parti (1946), Demokrat Parti Tüzük ve Program, Ankara: Demokrat Parti yayınları.
- Demokrat Parti (1953), Demokrat Parti Tüzük ve Programı (Üçüncü Büyük Kongrede Kabul Edilmiştir) 15/10/1951, Ankara: Demokrat Parti yayınları.
- Erkanlı, O. (1972): Anılar...Sorunlar...Sorumlular, İstanbul: Baha Matbaası.
- Görücü, Ç. (2019), Demokrat Parti İktidarında CHP: İdeolojik ve Örgütsel Arayışlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Harb Okulu (1960), Harb Okulu İnkılâp ve 115. Dönem Albümü 1958-1960, Ankara: Harb Okulu yayınları. Kılçık, H. (Ed.) (1991), Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Aralık 1933- Mart 1950, Cilt I, Ankara: Demokratlar Kulübü yayınları.
- Kılçık, H. (Ed.) (1991), Adnan Menderes'in Konuşmaları Demeçleri Makaleleri Mayıs 1950-Aralık 1951, Cilt I, Ankara: Demokratlar Kulübü yayınları.
- Koçak, C. (2022), 27 Mayıs'ın Kayıp Anayasası, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Naskali, E. G. (Ed.) (2013), Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Özbudun, E. (2013), *Türk Anayasa Hukuku, Gözden Geçirilmiş 14. Baskı*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özderim, S. N. (1960), "Atatürk ve Devrimciler", *Forum Onbeş Günlük Tarafsız Siyaset İktisat Kültür Dergisi*, 152 (XIII), s. 18.
- Öztürk, K. (1966), *İzahlı, Gerekçeli, Anabelgeli ve Maddelere Göre Tasnifli Bütün Tutanakları İle Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Temel Metinler Cilt I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Resmi Gazete (13.02.1937/7659). Resmi Gazete (03.06.1950/7523). Resmi Gazete (13.06.1950/7531). Resmi Gazete (28.12.1950/7694). Resmi Gazete (12.06.1960/10525). Resmi Gazete (18.06.1960/10529). Resmi Gazete (13.07.1960/10550). Resmi Gazete (16.09.1960/10605). Resmi Gazete (07.10.1960/10623). Resmi Gazete (01.07.2020/31172).
- Soysal, M. (1960), "Suçsuz Anayasa", *Forum Onbeş Günlük Tarafsız Siyaset İktisat Kültür Dergisi*, 152 (XIII), s. 11-12.
- Tanör, B. (1994), *İki Anayasa 1961-1982, 3. Baskı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Tanör, B. (2016), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 27. Baskı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu (1960), *Yassıada Broşürü*, İstanbul: T.C. Millî Birlik Komitesi İstanbul İrtibat Bürosu yayınları.
- Toker, M. (1960), "Yok öyle şey Menderes!", *Akis Haftalık Aktüalite Mecmuası*, XX (339), s. 5.
- Toker, M. (1998), *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944 1973 Yarı Silahlı, Yarı Külahlı Bir Ara Rejim 1960- 1961, 3. Baskı*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkeş, A. (1998), *27 Mayıs ve Gerçekler, 4. Baskı*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: anayasayı ihlal davası (esas no: 1960/1), 4. Cilt (Ankara: TBMM Kütüphanesi).
- Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: İstanbul ve Ankara Olayları davası (esas no: 1960/4), 4. Cilt (Ankara: TBMM Kütüphanesi).
- Yüksek Adalet Divanı Kararları İstanbul-Yassıada 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961 (2007), T.S.K. Foto Film Merkezi Eski Komutanı Mu. Albay (E) Nusret Eraslan'a duruşmalar sonunda teslim edilen kopyadan aynen basılmıştır, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.